

11 — De kennislaag als bondgenoot

Universiteiten, planbureaus, adviescolleges en onderzoeksinstituten zijn in de heatmap een blinde vlek. Wie hen meeneemt, ziet dat de zwaarste methodische tegenmacht tegen het Nederlandse compromisbestuur niet uit de politiek komt, maar uit de instituten die al vijftien jaar productiviteit van de overheid meten — en niemand die luistert.

In aflevering negen werd het Nederlandse krachtenveld in kaart gebracht over zesentwintig actoren: vijftien Tweede Kamerfracties, zes bonden, vijf bedrijvenkoepels. Wie de heatmap nauwkeurig leest, ziet één opvallend gat. De hele kennisinfrastructuur — universiteiten, planbureaus, adviescolleges en toegepaste onderzoeksinstituten — komt er niet in voor. Dat is geen oversight; het is een ontwerpfout in de oorspronkelijke selectie. Deze aflevering vult het gat.

De kennislaag telt in Nederland negen relevante actoren. Vier vertegenwoordigende instellingen — UNL (Universiteiten van Nederland) voor de veertien universiteiten, KNAW als koepel voor de wetenschappen, NWO als verdeler van bijna een miljard euro per jaar aan onderzoeksgeld, en de Vereniging Hogescholen voor het toegepast hoger onderwijs. Drie planbureaus — CPB, PBL en SCP — die elk vanuit een eigen domein de uitkomsten van overheidsbeleid meten. Twee strategische adviescolleges — WRR en Raad van State — die de regering juridisch en strategisch adviseren over de constructie zelf. En het toegepast-wetenschappelijke instituut TNO, dat als grootste van de vijf TO2-instituten innovaties en productiviteit voor publieke en private sector ontwikkelt.

Wat zij elk al doen

Een korte stand van zaken per blok, op basis van publiek gedrag in 2024-2025 — niet wat zij beweren, maar wat zij daadwerkelijk publiceren.

Het Centraal Planbureau publiceerde in 2017 op verzoek van Binnenlandse Zaken een notitie over de productiviteitsontwikkeling van de Nederlandse overheid en raamde die tussen nul en zeven tienden procent per jaar. In 2023 trokken het CPB en IPSE samen de conclusie dat de productiviteit van publieke uitvoeringsorganisaties tussen 2015 en 2021 met negen procent was gedaald — terwijl de inzet van voltijdibanen met twaalf procent steeg. Dat is een feitelijk fundament onder Nova Democratia dat al klaarligt; alleen de politieke wil ontbreekt om het in beleid te vertalen. Het CPB scoort daarmee min vijftientig op fase twee (Balkenende-norm en KPI-bestuur) — een sterke bondgenoot.

Het Planbureau voor de Leefomgeving en het Sociaal en Cultureel Planbureau opereren met vergelijkbare discipline. PBL meet ruimtelijke en milieubeleidsuitkomsten met een methode die niet onderhandelbaar is. SCP meet sociaal welzijn op een manier die geen partij naar zijn hand kan zetten. Beide leveren methodisch precies wat Nova Democratia bouwt: meting eerst, beleid daarna. Hun gemiddelde positie op fase twee is min vijftien, op fase één (dashboard) min acht. Zwakker dan CPB omdat hun domeinen kleiner zijn, maar dezelfde richting.

De WRR publiceerde in juli 2025 het rapport *Sterke overheid investeert in eigen deskundigheid*. De aanbevelingen lezen alsof zij rechtstreeks uit de Transitiehandleiding zijn overgenomen: versterk strategisch denkvermogen via interne strategen, doorbreek hardnekkige verkokering

met multidisciplinaire eenheden, richt krachtiger leiderschap in via een permanente Commissaris voor de Rijksdienst. Dat zijn fase-één en fase-drie maatregelen in alles behalve naam. WRR scoort min twintig op fase drie en min twaalf op fase één — een natuurlijke methodische bondgenoot die het vocabulaire al beheerst.

De Raad van State is een ander geval. Als institutioneel onafhankelijk adviesorgaan over wetgeving en grondwet beoordeelt zij elk wetsvoorstel op rechtmatigheid, uitvoerbaarheid, effectiviteit, proportionaliteit en wetgevingskwaliteit. Het leeuwendeel — drieënnegentig procent — krijgt een positief advies. Voor Nova Democratia is dat tweesnijdend. Op fase nul (grondwetswijzigingen) zal de Raad streng toetsen of de tekst constitutioneel houdbaar is — dat is een waarborg, geen blokkade. Op fase vier (sunsetwetten) is de Raad terughoudend, omdat tijdelijke wetgeving haar kernzorg over rechtszekerheid en uitvoerbaarheid raakt. Saldo: min zes op fase nul (technisch bondgenoot), plus vier op fase vier (terughoudend), netto min twee. Geen sterke bondgenoot, maar ook geen schakel-met-traagheid.

TNO is de meest expliciete pro-Nova-Democratia-actor van de kennislaag. Het TNO Strategisch Plan 2026-2029 stelt arbeidsproductiviteit centraal als nationaal kernthema, pleit voor substantiële verhoging van productiviteit in de zorg via technologische innovatie, en bouwt programma's rondom KPI-bestuur, AI-implementatie en publieke sector hervorming. Bedrijven die financieel met TNO werken, zijn zes tot negen keer productiever dan het bedrijfsleven-gemiddelde. TNO scoort min vijftwintig totaal — vergelijkbaar met UEI, en zonder de noodzaak van een nieuwe oprichting.

Het CPB raamde de productiviteit van publieke uitvoeringsorganisaties op min negen procent over zes jaar, terwijl twaalf procent meer voltijdsbanen werden ingezet. Dat is een feitelijk fundament onder Nova Democratia dat al klaarligt; alleen de politieke wil ontbreekt om het in beleid te vertalen.

Wie tegen werkt

De Universiteiten van Nederland (UNL) staan op de andere kant van het krachtenveld. Het verzet tegen de bezuinigingen op hoger onderwijs en wetenschap — een half miljard euro structureel — werd in 2024-2025 gevoerd als existentiële strijd. Geen pleidooi voor methodische verbetering, geen voorstel voor onafhankelijke prestatiemeting, geen aanvaarding van de CPB-cijfers over publieke-sector productiviteit. De UNL-positie is dat universiteiten zelf bepalen wat goed onderzoek is en hoeveel het mag kosten. Op fase vijf (onderwijs op prestatie) scoort UNL plus negen — een sterke verzetsscore, vergelijkbaar met de onderwijsbonden.

De KNAW zit op een eigen positie. Het rapport *Dutch scientists less and less free* uit mei 2025 toont een principiële verdediging van academische vrijheid tegen elke vorm van externe meting. Voor Nova Democratia is dat een ingewikkelde positie: academische vrijheid is in zichzelf een tweede-orde-waarde die respect verdient, maar wordt door KNAW soms gebruikt als argument tegen elke vorm van publieke verantwoording, ook waar die wel op zijn plaats zou zijn. Saldo: plus vijf op fase vijf, neutraal elders.

NWO is ambigu. Als verdeler van bijna een miljard euro per jaar aan onderzoeksgeld werkt NWO met twee parallelle sporen: de Open Competitie voor vrij onderzoek (waar onderzoekers zelf het onderwerp kiezen) en de Nationale Wetenschapsagenda en het Kennis- en Innovatieconvenant (waar maatschappelijke impact het criterium is). Voor Nova Democratia is

dat tweede spoor een natuurlijke uitvalsbasis: meting van impact, prestatie-georiënteerde verdeling. Het eerste spoor is structureel weerstand tegen elke externe sturing. Netto saldo: min twee — licht bondgenoot.

De Vereniging Hogescholen staat dichterbij UNL dan bij TNO. Verzet tegen prestatiebekostiging, principieel vasthouden aan een verdeelmodel op basis van studentenaantallen, geen pleidooi voor onafhankelijke uitkomstmeting. Saldo: plus zeven.

Wat dat voor Nova Democratia betekent

Wie de negen kennisactoren bij elkaar optelt, ziet een netto saldo van min zesentachtig punten. Dat is sterker dan VNO-NCW (min vierentwintig), MKB-Nederland (min drieëntwintig) en UEI samen (min vijfentwintig). Er ligt een blok aan methodische tegenmacht klaar dat per actor minder zichtbaar is dan de bonden, maar bij elkaar groter dan ze. Het verschil zit in de aard van hun macht. Bonden hebben politieke en electorale hefboomen via stemgedrag van hun leden. De kennislaag heeft methodische en publicistische hefboomen via meting en publicatie. Die werken trager, maar dieper. Een politieke partij kan worden weggestemd; een CPB-cijfer over productiviteitsdaling staat negen jaar later nog steeds in de Macro Economische Verkenning.

Voor Nova Democratia volgt hier een operationele conclusie. Het bezwaarregister uit aflevering vier kan worden opgebouwd in samenwerking met CPB, PBL, SCP en WRR — niet als adviesorgaan, maar als publicerende partner. Elke maand minstens één geanalyseerd bezwaar, met methodische toetsing door één van de vier instituten, openbaar. Dat haalt de discussie weg van het politieke domein en plaatst haar in het methodische. Voor de bezwaarmaker is dat ongunstig — een argument dat methodisch onhoudbaar is, valt openbaar door. Voor Nova Democratia is dat exact het ontwerpdoel.

De universiteiten staan in deze opzet aan de andere kant van de tafel. Dat is geen probleem dat met onderhandeling moet worden opgelost; het is een gegeven dat met respect voor de academische vrijheid in stand moet blijven. Wie wetenschap als zodanig verdedigt, hoort niet weggestemd te worden. Maar wie de academische vrijheid gebruikt om publieke verantwoording af te wijzen op terreinen waar zij hoort — zoals het meten van uitkomsten van publiek gefinancierd onderzoek — krijgt door de planbureau-tegenstem geleidelijk minder gewicht in het publieke debat. Dat is het ontwerp: zonder strijd, door methodische evidentie.

Het TNO Strategisch Plan 2026-2029 is in dit licht het meest interessante document van de kennislaag. Het bevat exact het vocabulaire van Nova Democratia, op een instituut dat geen politieke binding heeft en geen sectorbelang dient. Wie TNO als operationele partner voor het bezwaarregister inschakelt, krijgt automatisch een toegepast onderzoeksprogramma rondom productiviteit van publieke sector erbij. Dat is geen toeval: TNO bouwt al wat Nova Democratia nodig heeft.

De gewijzigde Pareto en heatmap

In de bijgewerkte Pareto-rangschikking voor remgewicht (aflevering twee) verschijnen twee nieuwe groepen: universiteiten (UNL en VH samen, totaalscore 695) en planbureaus en adviescolleges samen (totaalscore min vierhonderdtien — dus negatief, want zij steunen Nova Democratia). De top-twaalf wordt formeel een top-veertien. De universiteiten staan op plek elf

— substantieel lager dan eerste-orde-actoren zoals onderwijsbonden of EU-recht, maar wel relevant. De planbureaus verschijnen niet als remgewicht maar als behoudende kracht; in een aparte rangschikking zouden zij rechts op plek drie van de bondgenoten staan, achter UEI en VNO-NCW.

In de bijgewerkte heatmap voor aflevering negen verschijnt een nieuw blok onderaan, tussen de bedrijven en UEI: KENNISLAAG. Negen actoren, elk gescoord op zes fases plus totaalsaldo. De kleur van het blok is overwegend groen — sterker dan het bedrijvenblok — met twee uitschieters in rood (UNL, VH) op fase vijf. Dat patroon vertelt het hele verhaal in één oogopslag: de Nederlandse kennislaag is op netto basis een methodische bondgenoot van Nova Democratia, met een herkenbaar verzetsblok rondom academische vrijheid.

De drie stappen die kunnen worden gezet

Voor wie de operationele consequenties van deze analyse wil omzetten in actie, zijn drie stappen direct uitvoerbaar zonder enige politieke beweging.

Eerst: vraag CPB om een update van de productiviteitsmeting van de publieke sector over de periode 2015-2025. Het CPB werkt op verzoek van ministeries, maar ook van Kamerleden en publieke instituten. Eén Kamerlid uit een van de zes laag-verzet-fracties die in aflevering negen werden geïdentificeerd (NSC, BBB, PVV, D66, FVD, JA21) kan dat verzoek indienen. De methode bestaat al uit 2017; de update kost vier tot zes maanden onderzoek.

Tweede: vraag de WRR om een vervolgrapport op *Sterke overheid investeert in eigen deskundigheid*. Concreet: hoe ziet een gefaseerde implementatie van een Commissaris voor de Rijksdienst eruit in de Nederlandse constitutionele context, en welke wetwijzigingen zijn daarvoor minimaal nodig. WRR werkt op eigen agenda maar reageert op verzoeken vanuit Kamer en kabinet. Eén Kamerlid volstaat opnieuw.

Derde: vraag TNO om een implementatieplan voor KPI-bestuur in twee Nederlandse uitvoeringsorganisaties, gekozen uit de dataset van het ESB-artikel uit april 2023 dat productiviteitsdaling tussen organisaties analyseerde. Een grote en een kleine, een snelgroeiende en een krimpende. Het plan kan binnen twaalf maanden klaar zijn. Daarna ligt er een blauwdruk die op alle andere uitvoeringsorganisaties van het Rijk schaalbaar is.

Drie stappen, drie aanvragen, één Kamerlid. Geen wetwijziging, geen demonstratie, geen partij. Wel: in twaalf maanden ligt er een feitelijke onderbouwing onder Nova Democratia die door geen enkele politieke partij meer terzijde kan worden geschoven.

Drie stappen, drie aanvragen, één Kamerlid. In twaalf maanden ligt er een feitelijke onderbouwing onder Nova Democratia die door geen enkele politieke partij meer terzijde kan worden geschoven.

Wat dit zegt over de oorspronkelijke heatmap

De afwezigheid van de kennislaag in aflevering negen was geen toeval; het was de spiegel van een breder Nederlands debat. In de gangbare politieke analyse worden universiteiten, planbureaus en adviescolleges niet meegerekend als zelfstandige actoren — zij gelden als technische ondersteuners van wat de politiek beslist. Dat is precies de inversie die Nova

Democratia probeert te corrigeren. Wie meet, hoort niet onder hen die beslissen; wie meet, hoort naast hen, met een eigen stem die niet weggestemd kan worden.

Een Pareto-analyse die de kennislaag weglief, was zelf een eerste-orde-fout: de meetgereedschappen werden niet bij de meting van de tegenmacht meegenomen. Met deze aflevering is dat hersteld. Niet alleen voor de volledigheid van de heatmap, maar omdat de methodische tegenmacht van CPB, WRR en TNO — operationeel ingezet — de zwaarste politieke blokkades sneller en duurzamer kan ontmantelen dan welke campagne of partij ook.

Open Vizier · novademocratia.com · Werkmateriaal · Jacobus van Merksteijn · Juni 2026